

(Не)узгодженість зовнішньої політики ЄС та її вплив на розвиток бізнесу і прав людини у Східній Європі й Центральній Азії

Олена Олександрівна Уварова*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

*e-mail: o.o.uvarova@nlu.edu.ua

Анотація

Відсутність узгодженості у впливі зовнішньої політики ЄС на розвиток тематики бізнесу і прав людини є особливо очевидною у відносинах ЄС із пострадянськими країнами. Ця проблема стала ще більш актуальною після того, як Європейська Рада надала Україні та Молдові статус країн-кандидаток у червні 2022 р. Незважаючи на геополітичну значущість цього рішення, питання прав людини в документі висвітлені лише в контексті реформ державних інституцій, а Зелений порядок денний зосереджений на енергетиці та зеленому переході, залишаючи поза увагою права людини та роль бізнесу. Мета цієї статті – дослідити роль зовнішньої політики ЄС у розвитку бізнесу і прав людини у Східній Європі та Центральній Азії, а також визначити, як ця політика впливає на баланс між економічним розвитком і сприянням відповідальній діловій поведінці в регіоні. У дослідженні використано методи якісного аналізу, включаючи аналіз документів ЄС, політичних рішень та стратегій, спрямованих на регулювання ділової поведінки та захист прав людини в пострадянських країнах. Крім того, були застосовані методи порівняльного аналізу для визначення впливу ключових факторів зовнішньої політики ЄС на ландшафт бізнесу і прав людини в регіоні. Дослідження виявило, що політика ЄС демонструє незбалансованість між сприянням ринковій економіці та заохоченням відповідальної ділової поведінки. Відсутність чітких принципів, які б забезпечували баланс між економічними та соціальними цілями, призводить до ситуацій, коли права людини та екологічні питання залишаються на периферії уваги, а роль бізнесу в їх дотриманні не розглядається належним чином. Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі конкретних кейсів впливу зовнішньої політики ЄС на БПЛ бізнес і права людини в кожній країні регіону, а також на виробленні рекомендацій для ЄС щодо вдосконалення своїх підходів з метою забезпечення більшої узгодженості між економічними інтересами та захистом прав людини.

Ключові слова: бізнес і права людини, зовнішня політика ЄС, Цілі Сталого Розвитку, Східна Європа, Центральна Азія.

(In)Coherence of the EU External Policy Impact on Business and Human Rights Developments in the Eastern Europe and Central Asia

Olena O. Uvarova*

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

*e-mail: o.o.uvarova@nlu.edu.ua

Abstract

The lack of coherence in the impact of the EU's external policy on business and human rights (hereinafter – BHR) development is particularly evident in its relations with post-Soviet countries. This issue has become even more relevant following the European Council's decision to grant Ukraine and Moldova candidate country status in June 2022. Despite the geopolitical significance of this decision, human rights issues in the document are addressed solely in the context of government institutional reforms, while the Green agenda is focused on energy and the green transition, neglecting human rights and the role of business in these processes. The aim of this article is to examine the role of the EU's external policy in the development of BHR in Eastern Europe and Central Asia, as well as to determine how this policy influences the balance between economic development and the promotion of responsible business conduct in the region.

The study employs qualitative analysis methods, including an examination of EU documents, policy decisions, and strategies aimed at regulating business conduct and protecting human rights in post-Soviet countries. Additionally, comparative analysis methods were applied to identify the influence of key EU external policy factors on the BHR landscape in the region. The research revealed that the EU policy demonstrates an imbalance between promoting a market economy and encouraging responsible business practices. The absence of clear principles to ensure a balance between economic and social objectives has led to situations where human rights and environmental issues are marginalized, and the role of business in respecting these rights is inadequately considered. Further research could focus on analyzing specific cases of the EU's external policy impact on BHR in each country in the region and on developing recommendations for the EU to enhance its approaches to ensure greater alignment between economic interests and human rights protection.

Keywords: business and human rights; EU external policy; Sustainable Development Goals; Eastern Europe, Central Asia.

Вступ

Регіон Східної Європи та Центральної Азії¹ (далі – СЄЦА) має спільну пострадянську спадщину, яка характеризується періодами недемократичних режимів, обмеженою конкуренцією в ключових секторах, сильним державним контролем над економічними процесами та значною участю держави в економіці. Ці фактори призвели до відсутності у бізнесі практики брати на себе відповідальність, а також до відсутності суспільних очікувань щодо корпоративної поваги до прав людини. Незважаючи на певні позитивні зусилля в окремих країнах, здебільшого зумовлені впливом Угод про асоціацію з ЄС², ініціатив Східного партнерства³ та діалогів ЄС щодо прав людини, регіон продовжує страждати від невиконання порядку денного у сфері бізнесу і прав людини.

Міжнародна спільнота дедалі більше формує очікування щодо відповідального ведення бізнесу через різноманітні міжнародні ініціативи [1; 2]. Це включає Цілі сталого розвитку ООН (далі – ЦСР) [3], Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) для багатонаціональних підприємств [4] та Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини [5].

У 2011 р. Рада з прав людини Організації Об'єднаних Націй одногослоно схвалила Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини (далі – UNGPs) – набір вказівок для держав і компаній щодо запобігання та усунення порушень прав людини у бізнес-операціях. UNGPs визначають обов'язок держави захищати права людини (основа I), відповідальність бізнесу поважати права людини (основа II) і необхідність надання доступу до засобів правового захисту та відшкодування для жертв порушень (основа III). UNGPs широко визнані авторитетною загальною рамкою в сфері бізнесу та прав людини. Вони пропонують чіткі принципи для держав і бізнесу щодо запобігання та вирішення проблем, пов'язаних із негативним впливом бізнесу на права людини, і «сприяють соціалізації норм прав людини в бізнесі, що є необхідною умовою для забезпечення їх корпоративної поваги» [6; 7].

¹ У цій статті йдеться про пострадянські країни, за винятком Білорусі та Росії: Вірменію, Азербайджан, Грузію, Молдову, Україну, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Країни Балтії – Латвія, Литва та Естонія також мали статус радянських республік (після їх окупації СРСР у червні 1940 р.), але вони не охоплюються цим документом, оскільки є членами ЄС.

² Грузія, Молдова і Україна.

³ Східне партнерство (ЕaP) – це спільна ініціатива ЄС, його держав-членів і п'яти східноєвропейських країн-партнерів: Вірменії, Азербайджану, Грузії, Республіки Молдова та України. Білорусь призупинила участь у Східному партнерстві від червня 2021 р.

Прийняття ЦСР ознаменувало новий підхід до розвитку, чітко визнаючи роль бізнесу як ключового партнера у досягненні сталого розвитку поряд з урядами та громадянським суспільством. По суті, Порядок денний ООН на період до 2030 року встановлює амбітні цілі, які визнають потенціал приватного сектору щодо внеску в сталий розвиток. За останні два десятиліття сформувався концепція бізнесу і прав людини, яка вплинула на наше сприйняття корпоративної відповідальності та рівня відповідальності корпорацій за їхній вплив на права людини [8; 9].

Хоча зв'язки між бізнесом і правами людини та ЦСР є встановленими [10], аргумент головним чином полягає в тому, що, поважаючи права людини (і уникаючи ризиків для прав людини), компанії також роблять свій внесок у досягнення ЦСР [11]. Робоча група ООН з бізнесу і прав людини підкреслює, що права людини мають бути включені в політику та практику, оскільки країни продовжують втілювати амбітні ЦСР у конкретні дії. Цілі, узгоджені світовими лідерами в рамках Порядку денного сталого розвитку до 2030 року, передбачають партнерство між приватним сектором і урядами як частину зусиль, спрямованих на вирішення світових проблем розвитку.

У відповідь на Порядок денний на період до 2030 року в рамках глобальної структури та як консолідуючий крок між державами-членами Європейська Комісія опублікувала Повідомлення у 2016 р., щоб підтвердити свою відданість сталому розвитку [12]. У різних місцях документа підкреслюється, що ЄС відіграв визначальну роль у формуванні Порядку денного на період до 2030 року та готовий узяти на себе провідну роль у просуванні сталого розвитку в глобальному масштабі. ЄС підкреслює, що «корпоративна повага до прав людини та її впровадження в корпоративні операції та ланцюжки створення вартості та постачання є необхідними для сталого розвитку та досягнення ЦСР. Усі партнерства у реалізації ЦСР мають будуватися на повазі до прав людини та відповідальному веденні бізнесу» [13].

Такий підхід вимагає не лише політичного лідерства, а й фундаментальної переорієнтації того, як організуються внутрішні та зовнішні дії ЄС, а також того, як можна посилити узгодженість і колективні дії. У зв'язку з цим, як зазначає Європарламент, особливу увагу слід приділити питанням бізнесу і прав людини.

«ЄС, як місце розташування багатьох транснаціональних корпорацій, а також як одна з найвпливовіших політичних і економічних сил у світі, а також як моральний лідер у сфері прав людини, зобов'язаний прокласти шлях для інших, і володіє особливими важелями для цього в рамках своєї

густої мережі зовнішніх зв'язків <...> для досягнення всесвітньої поваги до прав людини корпораціями» [14].

ЄС був в авангарді глобальних зусиль у сфері БПЛ з моменту схвалення UNGPs. Це знайшло відображення в оновленій Стратегії корпоративної соціальної відповідальності 2011 р. [15], висунувши «розумне поєднання» добровільних і обов'язкових дій і підтримуючи ініціативи, розпочаті країнами-партнерами. У 2015 р. ЄС прийняв План дій ЄС у сфері прав людини та демократії на період 2015–2019 років [16], який включав зобов'язання щодо розвитку спроможності та знань у сфері бізнесу та прав людини, підвищення обізнаності про Керівні принципи ООН та корпоративну соціальну відповідальність у зовнішній діяльності та політичному діалозі, а також сприяння прийняттю країнами-партнерами Національних планів дій (далі – НПД). У 2015 р. Комісія підготувала Робочий документ щодо імплементації ЄС Керівних принципів ООН в сфері бізнесу і прав людини [17]. У 2019 р. Комісія опублікувала документ «На шляху до сталої Європи 2030», в якому визнається роль відповідального ведення бізнесу в реалізації ЦСР [18; 19].

План дій ЄС щодо прав людини та демократії на період 2020–2024 років [20], прийнятий у листопаді 2020 р., відобразив пріоритети ЄС щодо бізнесу та прав людини. Він включає зобов'язання щодо посилення взаємодії ЄС із країнами-партнерами з метою активного сприяння та підтримки глобальних зусиль із впровадження Глобальних принципів ООН, включаючи сприяння розробці та реалізації НПД у державах – членах ЄС та країнах-партнерах. ЄС також прагне розробити інструменти та навчальні матеріали з питань бізнесу та прав людини, відповідального ведення бізнесу та належної обачності, щоб дати можливість представництвам ЄС активізувати свою участь.

Останніми роками Європейський Союз запровадив низку регуляторних ініціатив, спрямованих на те, щоб різними способами привернути увагу до впливу бізнесу на здійснення прав людини. Ключовими серед них є: Європейська зелена угода (European Green Deal), Європейська основа соціальних прав до 2020 року та супутній план дій (2020 European Pillar of Social Rights), Директива про звітність щодо корпоративної сталості (Corporate Sustainability Reporting Directive), Регулювання про розкриття фінансової звітності про сталий розвиток (Sustainable Finance Disclosure Regulation), Зелена таксономія (Green Taxonomy), Регулювання про конфліктні корисні копалини (Conflict Minerals Regulation), запропонована заборона на товари, вироблені з використанням примусової праці (ban on goods produced with forced labour), Регулювання про продукти без вирубки лісів (Regulation on deforestation-free products), Директива про належну обачність з корпоратив-

ної сталості (Corporate Sustainability Due Diligence Directive), яка набрала чинності в липні 2024 р.

Підхід, якому надає перевагу зовнішня політика ЄС у сфері прав людини, полягає в діалозі та спілкуванні з третіми державами, а також громадянським суспільством. ЄС має у своєму розпорядженні різні інструменти для просування прав людини через свої зовнішні відносини. Наприклад, Рада розробила набір керівних принципів щодо різних питань прав людини в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (далі – СЗППБ), оскільки стаття 11-1 Договору про Європейський Союз, зокрема, називає повагу до прав людини і основних свобод як мету СЗППБ. Проте не існує жодних керівних принципів, які конкретно стосуються питань бізнесу та прав людини.

Одним із помітних інструментів просування прав людини за кордоном є «Діалоги з прав людини», які складаються з «високоструктурованих діалогів», які проводяться на вищому рівні посадових осіб з прав людини з вибраними країнами. Такі діалоги з прав людини зосереджуються виключно на питаннях прав людини. Діалоги з прав людини є багатообіцяючими, оскільки вони передбачають прямий контакт із вибраними третіми країнами з метою покращення ситуації з правами людини в них. Проте питання бізнесу та прав людини не видається в цьому плані пріоритетним.

Окрім цих ініціатив, основна частина зовнішньої політики ЄС щодо прав людини в основному включена в його політики розвитку та торгівлі. Крім того, резолюція Європейського Парламенту рекомендує Європейській Комісії просувати порядок денний бізнесу і прав людини у зовнішніх відносинах ЄС. Вона наголошує на необхідності включення бізнесу та прав людини у зовнішньополітичну діяльність, включаючи торговельні й інвестиційні угоди та дискусії щодо захисту прав людини. У ній також підкреслюється важливість розвитку спроможності місцевих органів влади з питань бізнесу і прав людини у рамках підтримки Європейською Комісією третіх країн у зв'язку з верховенством права, ефективним врядуванням і доступом до правосуддя. У червні 2020 р. Європейська Комісія розпочала перегляд торговельної та інвестиційної політики ЄС. Заохочення міжнародних цінностей і стандартів (зокрема прав людини, відповідального ведення бізнесу та сталого розвитку) є важливою частиною процесу перегляду [21].

Ураховуючи спільні історичні та політичні особливості, регіон СЄЦА демонструє низку унікальних викликів у впровадженні принципів корпоративної поваги до прав людини. Вплив недемократичних режимів, обмежена кон-

куренція, а також суттєва роль держави в економіці сприяли формуванню культурного та інституційного середовища, в якому питання прав людини залишаються маргіналізованими в корпоративних структурах. Хоча існують поодинокі позитивні зрушення, зумовлені впливом ЄС, регіон продовжує демонструвати недостатню реалізацію міжнародних стандартів у сфері бізнесу та прав людини.

Актуальність цього дослідження полягає у вивченні причин, чому інтеграція прав людини в бізнес-практики є обмеженою, навіть за наявності зовнішнього тиску з боку ЄС і міжнародної спільноти. Основне дослідницьке питання: *Які структурні, культурні та інституційні фактори обмежують реалізацію корпоративної поваги до прав людини в регіоні СЄЦА, і як ЄС може посилити свою роль у сприянні відповідальній бізнес-поведінці?* Вивчення цього питання має значення не лише для академічного розуміння корпоративної поваги до прав людини в складних контекстах, а й для формування рекомендацій з розроблення ефективних стратегій ЄС у підтриманні прав людини через зовнішні відносини.

Огляд літератури

Огляд літератури включає аналіз академічних та політичних джерел, що стосуються розвитку корпоративної поваги до прав людини у Східній Європі та Центральній Азії. Важливі теоретичні основи цього дослідження базуються на роботах, що аналізують вплив недемократичних режимів та слабкої інституційної спроможності на формування корпоративної поведінки. Дослідження, що вивчають політику ЄС щодо прав людини та корпоративної відповідальності у зовнішніх відносинах, слугують основою для розуміння впливу європейських ініціатив на регіональні реформи.

Огляд також включає розгляд концепції бізнесу та прав людини та її реалізації в країнах з перехідною економікою. Значна увага приділяється роботам, які досліджують роль зовнішнього тиску з боку міжнародної спільноти (наприклад, ЄС) як фактора змін у корпоративній поведінці. Аналіз літератури дає змогу виявити прогалини в дослідженнях, що стосуються інтеграції корпоративної поваги до прав людини в контексті Східної Європи та Центральної Азії, де перехід від централізованої економіки до ринкової супроводжується складнощами у реформуванні інституцій та прийнятті міжнародних норм.

Окрім цього, дослідження щодо імплементації Цілей сталого розвитку (ЦСР) вказують на важливість залучення приватного сектору в реалізацію цих глобальних цілей, включаючи партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством [6]. Чимало дослідників акцентують на тому,

що залучення бізнесу в досягнення ЦСР є критично важливим для сталого розвитку, але для цього необхідні зрозумілі регуляторні рамки та заходи, що стимулюватимуть компанії до соціально відповідальної діяльності [7; 8].

Зростає кількість досліджень, що висвітлюють роль ЄС у просуванні корпоративної відповідальності через низку нормативних ініціатив, таких як Директива щодо звітності про корпоративну сталість та Регулювання щодо товарів, вироблених з використанням примусової праці. Такі ініціативи спрямовані на підвищення прозорості бізнесу та зменшення негативного впливу на права людини [9, 10]. У цілому, літературні джерела свідчать про посилення нормативного тиску з боку ЄС на бізнес для дотримання стандартів, які підтримують сталість та повагу до прав людини, зокрема у пострадянських країнах, що прагнуть інтеграції з ЄС.

У дослідженнях, присвячених бізнесу і правам людини, особлива увага приділяється розвитку цього напрямку після призначення Джона Раггі Спеціальним представником Генерального Секретаря ООН з питань бізнесу та прав людини. Раггі створив основу для обговорення корпоративної відповідальності у дотриманні прав людини, що стало важливим етапом для зміни підходів у цій сфері. Проте, у сучасних дискусіях ще зустрічається тенденція розглядати бізнес і права людини як окремі концепції. Це виявляється в сильному наголосі на економічному обґрунтуванні дотримання прав людини, де основним аргументом стає вигода для компаній від їх дотримання. Такий підхід призводить до фокусу на економічній доцільності, залишаючи осторонь сутнісну цінність прав людини, особливо у постсоціалістичних суспільствах, які стикаються з викликами слабкого верховенства права і нестабільною інституційною базою.

Євроінтеграція надає країнам регіону можливість імплементувати стандарти ЄС, що може стати рушієм сталого розвитку та забезпечення гідних умов праці. Проте в законодавчих ініціативах ЄС, зокрема у запитах щодо політики бізнесу і прав людини, бракує прямих вимог до регулювання корпоративної відповідальності. Це створює потенціал для розвитку більш глибокої нормативної бази щодо бізнесу і прав людини, особливо в контексті сучасних викликів, таких як вплив війни на поведінку компаній та заклики до відповідального ведення бізнесу.

Матеріали та методи

Це дослідження використовує якісний підхід, заснований на методі тематичного аналізу для виявлення ключових бар'єрів у реалізації корпоративної поваги до прав людини в регіоні СЄЦА. Дослідження спирається на три джерела даних: політико-економічний аналіз офіційних документів Європей-

ського Союзу, огляд національних законодавчих ініціатив у країнах СЄЦА, а також регіональне дослідження, що включало напівструктуровані інтерв'ю з експертами у сфері бізнесу і прав людини, представниками громадських організацій та місцевими підприємствами. Використання трикутного підходу (тріангуляція) забезпечує глибше розуміння соціально-економічних, політичних та культурних аспектів досліджуваної проблеми, сприяючи валідності отриманих результатів.

Дослідження використовує порівняльний підхід для аналізу різних країн регіону з метою визначення основних тенденцій у розвитку корпоративної відповідальності та основних бар'єрів у дотриманні прав людини. Особливу увагу приділено співпраці країн регіону з ЄС та вивченню угод, таких як Угоди про асоціацію та угоди про партнерство, зокрема положень, що стосуються соціальних, екологічних і трудових стандартів.

Крім того, використано методи контент-аналізу для вивчення відкритих даних і звітів про порушення прав людини в корпоративному секторі. Додатковий акцент зроблено на вивченні анкет ЄС для країн-кандидатів на вступ, що дає змогу оцінити підходи ЄС до впровадження стандартів бізнесу і прав людини на етапі підготовки до євроінтеграції.

Результати та обговорення

Співробітництво з ЄС як фактор розвитку бізнесу і прав людини в Східній Європі і Центральній Азії

Останніми роками розробка інструментів бізнесу і прав людини та наукової літератури відповідно до мандата Джона Раггі як Спеціального представника Генерального Секретаря ООН з питань бізнесу та прав людини відкриває новий напрямок для вивчення впливу бізнесу на права людини. Однак небезпечні прояви концепції «бізнес АБО права людини» все ще присутні в сучасному дискурсі та великою мірою переважають у постсоціалістичних суспільствах. Одним із таких проявів є надзвичайний наголос на економічному обґрунтуванні (так званому «бізнес-обґрунтуванні») корпоративної відповідальності за дотримання прав людини. Йдеться про аргументи на користь того, чому для бізнесу економічно вигідно поважати права людини, і про дискусії, об'єднані загальною тезою «про те, як максимізація багатства акціонерів і добробут зацікавлених сторін можуть бути збалансовані» [22]. Парадигма «корпоративної соціальної відповідальності» (КСВ), заснована на пріоритетах, добровільно встановлених на корпоративному рівні, не може кинути фундаментальний виклик основам цієї системи, головною метою якої є максимізація прибутку [23].

Особливо це стосується нових/перехідних демократій (постсоціалістичних суспільств), які «продовжують відчувати нестабільний демократичний контекст і контекст прав людини», «зіткнення громадських, державних і бізнес-інтересів; слабе верховенство права та слабкі інституції; та переслідування правозахисників» [24]. Для них перехід до капіталізму часто призводить до сильної олігархічної економічної структури, де ринок часто штучно монополізований, а конкуренція обмежена [24]. У цих суспільствах дерегуляція і «дружнє до бізнесу» державне управління часто не звільняють бізнес від тиску з боку держави, але звільняють бізнес від зобов'язань стосовно носіїв прав. Суворая реальність полягає в тому, що поточна модель (економічного) розвитку все ще не ґрунтується на правах людини, а бізнес-моделі все ще не орієнтовані на права людини [25].

За даними регіонального дослідження [24], найпоширенішими порушеннями прав людини в бізнесі в регіоні є порушення трудових прав працівників, зокрема погані умови праці; відсутність гарантій охорони праці; примусова та дитяча праця; обмеження свободи асоціацій; порушення законодавства про мінімальний та прожитковий мінімум; торгівля людьми; погіршення навколишнього середовища, що може призвести до серйозних порушень прав людини; порушення прав на землю та примусове переселення; переслідування правозахисників; гендерна дискримінація на робочому місці (горизонтальна та вертикальна гендерна сегрегація на ринку праці, гендерна різниця в оплаті праці, сексуальні домагання тощо). Одними з найбільш уразливих груп у регіоні є трудові мігранти, діти, люди з інвалідністю, ЛГБТІК+ люди, біженці та внутрішньо переміщені особи (ВПО), роми, люди, які живуть з ВІЛ, а також етнічні та національні меншини.

Існує брак обізнаності щодо бізнесу і прав людини та спроможності серед усіх суб'єктів у регіоні: носіїв прав, особливо вразливих груп, державних та місцевих органів влади, а також корпоративного сектору. Неузгодженість політики на національному, місцевому та корпоративному рівнях, а також відсутність спроможності забезпечити змістовну (а не лише формальну) відповідність національної, місцевої та корпоративної політики та практики стандартам прав людини та принципу поваги до людської гідності, також створюють суттєву перешкоду для впровадження стандартів відповідальної поведінки бізнесу. Регіон Східної Європи і Центральної Азії також характеризується відсутністю ефективних державних і недержавних засобів правового захисту, зокрема механізмів подання скарг на оперативному рівні, для запобігання та захисту від порушень прав людини, пов'язаних з бізнесом.

Усі ці питання мають бути пріоритетними для ЄС у його зовнішній політиці щодо країн регіону, оскільки вони вказують на найбільш значні перешкоди для забезпечення корпоративної відповідальності за дотримання прав людини. Наприклад, однією з регіональних тенденцій є значна роль державних підприємств у національних економіках, які працюють у ключових секторах, включаючи енергетику, гірничодобувну промисловість, сільське господарство, транспорт і будівництво. Крім того, деякі сектори стикаються з особливо високими рівнями проблем, пов'язаних з правами людини, наприклад, високий рівень викидів на державних вугільних шахтах. Крім того, їхня діяльність і нестабільне закриття шахт призвели до надмірного забруднення води та землі. Працівники державних шахт часто стикаються з невиплатою заробітної плати, а також з ризиками для здоров'я та безпеки праці, тоді як заходи щодо мінімізації небезпек залишаються обмеженими. Майже всі країни регіону можна охарактеризувати як такі, що мають неформальну економіку, погані умови праці, неадекватні системи охорони праці та безпеки, а також низьку оплату праці. Працівники неформального сектору позбавлені соціального захисту, і ця проблема особливо гостро постала під час пандемії COVID-19. Крім того, така ситуація значно спотворює статистику, яка, як правило, враховує лише формальний сектор. Наприклад, неможливо дізнатися кількість нещасних випадків на виробництві, оскільки дані є неточними та не включають інформацію про нещасні випадки в неформальному секторі.

Бізнес і права людини як прогалина у зовнішній політиці ЄС

Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова та Україна¹ є учасниками Східного партнерства ЄС (Східне партнерство)² – виміру Політики сусідства ЄС, спрямованого на посилення зв'язків з ЄС. Крім того, більшість із цих країн пов'язані з ЄС через Угоди про асоціацію, включаючи поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі, метою якої є узгодження їхніх правових рамок із ЄС та покращення загального бізнес-клімату. Європейська та євроатлантична інтеграція визначені ключовими напрямками розвитку національних економік країн Східного партнерства. Ці країни поділяють кліматичні цілі ЄС і сприяють спільним зусиллям зі створення кліматично нейтрального європейського континенту відповідно до Паризької угоди та Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року.

¹ Білорусь призупинила участь у Східному партнерстві в червні 2021 р., вказавши причиною санкції та обмеження ЄС.

² Східне партнерство, започатковане у 2009 р., є стратегічним партнерством, спрямованим на зміцнення та поглиблення політичних та економічних відносин між ЄС, його державами-членами та країнами та територіями-партнерами, а також підтримку сталих процесів реформ у цих країнах і територіях.

Участь країн регіону в євроінтеграційних процесах надає значні можливості для реалізації порядку денного бізнесу та прав людини під час узгодження своєї політики та законодавства з європейським регіональним *acquis* щодо захисту прав людини та корпоративної відповідальності за дотримання прав людини. Це може стати рушієм позитивних змін для всього регіону, а також сприяти зеленому, сталому розвитку та гідним робочим місцям. Зокрема, багато країн регіону тісно співпрацюють з ЄС і заявляють, що вони пов'язані європейськими цінностями, які об'єднують вільні народи світу: демократія, верховенство права, повага до міжнародного права та прав людини, права національних меншин, а також гендерна рівність. Повага до демократичних принципів, прав людини та основних свобод є основними принципами співпраці між східноєвропейськими сусідами (Вірменією, Азербайджаном, Грузією, Молдовою, Україною), а Загальна схема преференцій плюс (GSP+) ЄС надає країнам, що розвиваються (наприклад, Киргизстану) особливий стимул для досягнення сталого розвитку та практики належного управління. Ця ініціатива вимагає від відповідних країн виконання 27 міжнародних конвенцій з прав людини, трудових прав, навколишнього середовища та належного управління.

Тенденція до прийняття обов'язкового законодавства щодо належної обачності у сфері прав людини та навколишнього середовища в ЄС, а також інші регуляторні зусилля є позитивною тенденцією, спрямованою на просування порядку денного бізнесу і прав людини. Наприклад, як зазначено, у Національній базовій оцінці Грузії за 2017 р. стаття 252 Угоди про асоціацію з Європейським Союзом зобов'язує країну підтримувати корпоративну соціальну відповідальність, включаючи застосування Керівних принципів ОЕСР для багатонаціональних компаній.

Водночас Угода про асоціацію між Україною та ЄС (далі – УА), включаючи поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі, підписану в 2014 р., незважаючи на те, що це «найамбітніша угода, яку [ЄС] коли-небудь пропонував державі, що не є членом, [...] і яка відкриває найамбітніші зовнішні відносини, які коли-небудь розвивалися з ЄС», не змогла створити жодних рамок для забезпечення корпоративної відповідальності за дотримання прав людини. Угода про асоціацію є надзвичайно широкою (загалом понад 2140 сторінок) «міжсистемною угодою», спрямованою на політичну та економічну інтеграцію між сторонами. Вона охоплює широкий спектр відносин між сторонами, включаючи співпрацю та зближення у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, а також у сфері свободи, безпеки та правосуддя. Серед іншого, УА спрямована на посилення асоціації України з політикою ЄС, поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС та завершення

переходу країни до функціонуючої ринкової економіки шляхом, серед інших факторів, поступового наближення українського законодавства до законодавства ЄС.

Наступні два положення УА є найближчими до порядку денного бізнесу і прав людини: стаття 293 (розділ «Торгівля на підтримку сталого розвитку») представляє так звану «соціальну клаузулу» [26] та зобов'язує сторони сприяти торгівлі продуктами, що сприяють сталому розвитку, особливо тих, що створюються в рамках чесних і етичних торговельних схем і схем, що поважають принципи КСВ і підзвітності, а також статтю 422 (розділ 21 «Співпраця у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей»), яка передбачає, що сторони: сприяють [КСВ] і підзвітності та заохочувати відповідальну бізнес-практику, як-от пропаговану Глобальним договором ООН 2000 р., [Тристоронньою декларацією МОП] 1977 р. з поправками 2006 р. та [Керівними принципами ОЕСР] 1976 р. зі змінами 2000 р.

Війна та посилення небезпеки з боку Росії пришвидшили подання заявок Україною, Молдовою та Грузією на членство в ЄС, а Україна та Молдова отримали статус країн-кандидатів на вступ до ЄС. Відчувається значне зростання закликів громадськості до відповідального ведення бізнесу під час кризи. Війна чітко демонструє, що людські життя можуть прямо залежати від поведінки компаній, як на глобальному рівні, коли бізнес закликають вийти з російського ринку і не сприяти війні в Україні, так і на особистому рівні, коли людину може було врятовано завдяки діям відповідальної компанії, наприклад, евакуації, організованій роботодавцем, забезпеченню мобільного зв'язку та Інтернету завдяки зусиллям мобільної компанії, забезпечення продовольчої та фармацевтичної продукції роздрібними торговцями, які продовжують доставляти та продавати товари в умовах порушених ланцюгів поставок тощо.

Однак, виходячи зі змісту анкет та інформації, яку Європейська Комісія запитувала від урядів Грузії, Молдови та України, можна зробити висновок, що ЄС не включає законодавство, яке має включати стандарти відповідального ведення бізнесу, до цих опитувальників. Незважаючи на значний тиск, який зараз чинить ЄС щодо відповідального ведення бізнесу та переходу до «зеленої» економіки, в анкетах заявок не було прямих запитань щодо політики бізнесу та прав людини. Зокрема, анкети містять блок запитань, що стосуються бізнес-середовища, зокрема: Який розмір корпоративного сектору? Які основні вимоги до корпоративного сектору для входу та виходу з ринку? Які ініціативи були вжиті для покращення бізнес-середовища, боротьби з корупцією та яких результатів досягнуто? Яка оціночна частка

неформальної економіки? Як це впливає на державні фінанси, зайнятість і ринкову конкуренцію? Наскільки і як корупція впливає на бізнес-середовище? [27]

Щодо центральноазійських країн, то Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) охоплюють двосторонні відносини з усіма країнами, за винятком Туркменістану, для якого діє тимчасова торгова угода. Країни Центральної Азії беруть участь у діалозі з питань прав людини з Європейським Союзом. У 2019 р. Європейська Комісія та Верховний Представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки прийняли Спільне повідомлення до Європейського Парламенту та Ради «ЄС і Центральна Азія: нові можливості для міцнішого партнерства», в якому вони заявляють, що «сприяння гідній праці та повазі до міжнародних трудових стандартів залишатиметься пріоритетом. ЄС допоможе консолідувати прогрес, досягнутий останніми роками у напрямку дотримання основоположних конвенцій Міжнародної організації праці (МОП), і заохочуватиме ратифікацію та імплементацію конвенцій МОП щодо інспекції праці, гігієни та безпеки праці та умов праці. ЄС сприятиме дотриманню Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини» [28].

Сімнадцята міністерська зустріч ЄС – Центральна Азія, що відбулася в листопаді 2021 р., підтвердила спільне зобов'язання налагодити міцне, амбітне та перспективне партнерство, яке базується на спільних цінностях і взаємних інтересах [29].

Однак у партнерстві між Центральною Азією та ЄС немає жодних конкретних ініціатив, пов'язаних із питаннями корпоративної сталості, і не було запропоновано жодних інструментів чи інструментів для забезпечення цього порядку денного та посилення його в регіоні.

Висновки

Усі сучасні тенденції та розробки в сфері бізнесу і прав людини створюють практичний виклик для бізнесу. Для того, щоб відповісти на ці практичні виклики, існує потреба в узгодженості зовнішньої політики ЄС для сталого розвитку, особливо в регіонах, де бракує потенціалу з бізнесу та прав людини. Прогрес може ґрунтуватися на трьох основоположних стовпах: концепції солідарності, вертикальному вимірі зобов'язань бізнесу щодо прав людини та запиті на легітимність корпоративних учасників.

Концепція солідарності відіграє важливу роль у європейському правовому порядку та за його межами в контексті побудови корпоративної поваги до прав людини [30]. Зовнішня політика ЄС може бути спрямована на з'ясу-

вання ролі солідарності в досягненні ЦСР, приділяючи особливу увагу ситуаціям нестабільності, зокрема наслідкам повномасштабного вторгнення Росії в Україну, зосереджуючись на ролі відповідального ведення бізнесу та концепції корпоративної поваги до солідарності з юридичної точки зору.

Основною метою «юридичних» прав людини традиційно було встановлення правил взаємовідносин між людиною та державою («вертикальна дія» прав людини). Однак права людини також можуть бути спрямовані на інших осіб і вимагати певної поведінки від недержавних суб'єктів, так званий «горизонтальний ефект». Цей підхід, по суті, не виходить за рамки державоцентричного підходу – коли йдеться як про вертикальний, так і про горизонтальний вплив прав людини, маються на увазі зобов'язання держави – у першому випадку щодо її власних дій, у другому – щодо дій третіх осіб, які впливають на права людини. Тобто горизонтальна дія прав людини має місце тоді, коли першочерговим адресатом у сфері прав людини залишається держава. Проте можливі ситуації, коли корпорації несуть позитивні зобов'язання перед носіями прав людини. У цьому випадку має місце вертикальний вимір зобов'язань бізнесу у сфері прав людини, і це також має бути предметом спілкування між ЄС та його партнерами.

Легітимність ведення бізнесу є необхідною умовою для ліцензії компанії на діяльність у суспільстві та її відносин з різними внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами, включаючи інвесторів, акціонерів, працівників, клієнтів, споживачів, постачальників, місцеві громади, державу та міжнародну спільноту. Це важлива особливість концепції бізнесу та прав людини, яка виходить за межі «західного неоліберального капіталізму». Хоча останній визнає необхідність соціальної відповідальності бізнесу, він вважає це приватною відповідальністю. Згідно з ліберальною теорією, публічним актором вважається лише держава. Компанії належать виключно до приватної сфери, а тому не потребують легітимації з боку суспільства. Цей підхід «концептуалізує корпорації як аполітичні, а корпоративну відповідальність – як суто приватну». Такий підхід ігнорує справжній стан справ: діяльність компаній може суттєво вплинути на суспільні інтереси, компанії не завжди діють суто в приватному просторі, «наданому їм державою», і держави не завжди можуть здійснювати ефективний контроль над такою діяльністю. Це свідчить про необхідність визнання компаній суб'єктами публічної відповідальності, влада яких підлягає легітимізації суспільством.

Останні події в ЄС щодо Зеленої угоди та відповідного законодавства, орієнтованого на сталий розвиток, можуть сприяти прогресу в регіоні Східної Європи та Центральної Азії [31]. Зокрема, очікується, що нещодавно

прийняте законодавство ЄС про належну обачність щодо корпоративної сталості матиме вплив на регіон, оскільки багато підприємств, що працюють у Східній і Центральній Європі, є дочірніми компаніями компаній, розташованих у ЄС, тож, природним чином підпадуть під дію нового регулювання [31].

Запит на забезпечення узгодженості впливу зовнішньої політики ЄС на сталий розвиток у його відносинах з країнами пострадянського регіону тісно узгоджується з цілями ЄС щодо захисту прав людини та навколишнього середовища, а також з його основними цінностями. Крім того, він зосереджений на європейській правовій основі корпоративної сталості як частині та доповненні до глобальної системи бізнесу, прав людини та навколишнього середовища. Зовнішня політика має бути спрямована на заохочення діалогу щодо корпоративної поваги до прав людини та навколишнього середовища між різними зацікавленими сторонами в ЄС та країнах-партнерах шляхом підвищення обізнаності та налагодження співпраці з питань корпоративної сталості.

Війна в Україні виявила нагальну потребу в ефективній координації та узгодженості різних рамок політики ЄС. Водночас потрібно посилити синергію. Наразі зміст і реалізація сталого розвитку в контексті проблематики бізнесу та прав людини все ще ґрунтується на галузевому та розрізненому підході, що суперечить амбіціям ЄС щодо узгодженості його політики.

References

- [1] Sjefjell, B., & Taylor M.B. (2019). Clash of norms: Shareholder primacy vs. sustainable corporate purpose. *International and Comparative Corporate Law Journal*, 13(3), 40-66. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3444050>.
- [2] Ahlström, H., & Sjefjell, B. (2023). Why policy coherence in the European Union matters for global sustainability. *Environmental Policy and Governance*, 33(3), 272-287. <https://doi.org/10.1002/eet.2029>.
- [3] United Nations. 70/1. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
- [4] OECD. (1976). *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*. <https://www.oecd.org/corporate/publicationsdocuments/legalactsstandards/5/>.
- [5] United Nations. (2011). *Guiding Principles on Business and Human Rights*. Retrieved from https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf.
- [6] Deva, S. (2021). *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights and Its Predecessors. Progress at a Snail's Pace?* Cambridge University Press.
- [7] Deva, S. (2023). Mandatory human rights due diligence laws in Europe: A mirage for rightsholders? *Leiden Journal of International Law*, 36(2), 389-414. <https://doi.org/10.1017/s0922156522000802>.
- [8] Leite, M. (2023). Beyond buzzwords: mandatory human rights due diligence and a Rights-Based Approach to business models. *Business and Human Rights Journal*, 8(2), 197-212. <https://doi.org/10.1017/bhj.2023.11>.

- [9] Jägers, N. (2020). Sustainable Development Goals and the Business and Human Rights Discourse: Ships Passing in the Night? *Human Rights Quarterly*, 42(1), 145-173. <https://doi.org/10.1353/hrq.2020.0004>.
- [10] Shift. (2016). *Business, Human Rights and the Sustainable Development Goals: Forging a Coherent Vision and Strategy*. Retrieved from <https://shiftproject.org/wp-content/uploads/2016/11/BSDC-Biz-HumanRights-SDGs.pdf>.
- [11] Buhmann, K., Jonsson, J. & Fisker, M. (2019). Do no harm and do more good too: connecting the SDGs with business and human rights and political CSR theory. *Corporate Governance*, 19(3), 389-403. <https://doi.org/10.1108/cg-01-2018-0030>.
- [12] The 2030 Agenda – A European Union committed to supporting sustainable development goals globally, adopted on 19/10/2016. Bureau decision date: 21/01/2016, Reference: REX/461-EESC-2016-00758-00-00-AC-TRA. Retrieved from <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/2030-agenda-european-union-committed-support-sustainable-development-goals-globally-own-initiative-opinion>.
- [13] The Council Conclusions on Business and Human Rights, adopted by the Council at its 3477th meeting held on 20 June 2016. Retrieved from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10254-2016-INIT/en/pdf>.
- [14] German Institute of Development and Sustainability (IDOS). *The future of EU External Action*. Retrieved from <https://www.idos-research.de/en/events/details/the-future-of-eu-external-action/>.
- [15] *Corporate social responsibility & Responsible business conduct*. (n.d.). Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. Retrieved from https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/corporate-social-responsibility-responsible-business-conduct_en.
- [16] *Action Plan on Human Rights and Democracy (2015–2019): ‘Keeping human rights at the heart of the EU agenda’ – World*. (May 1, 2015). ReliefWeb. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/world/action-plan-human-rights-and-democracy-2015-2019-keeping-human-rights-heart-eu-agenda>.
- [17] *Commission staff working document on Implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. RESPECT*. Retrieved from <https://respect.international/commission-staff-working-document-on-implementing-the-un-guiding-principles-on-business-and-human-rights/>.
- [18] *Reflection Paper ‘Towards a Sustainable Europe by 2030’*. (2023). European Economic and Social Committee. Retrieved from <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/reflection-paper-towards-sustainable-europe-2030>.
- [19] *EU contribution to the upcoming thematic report on the 10th anniversary of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights*. (2020). Retrieved from <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/UNGPsBHRnext10/inputs/states-igos/EU.pdf>.
- [20] *EU Action Plan on Human Rights and Democracy. EEAS*. Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-action-plan-human-rights-and-democracy-0_en.
- [21] Cayuela, M. (2021). *The EU defense and enforcement of human rights through its trade relations with third countries. Master’s Thesis*. Tilburg University Supervisor: Daniel Augenstein. Retrieved from <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=155030>.
- [22] *The SAGE Handbook of Marketing Ethics*. (2022). SAGE Publications Ltd.

- [23] Wettstein, F. (2020). The History of "Business and Human Rights" and its Relationship with Corporate Social Responsibility. In *Research handbook on human rights and business* (p. 38). Edward Elgar.
- [24] *The Status of the Implementation of the UNGPs on Business and Human Rights in Eastern Europe and Central Asia*. (2022). United Nations Development Programme.
- [25] Deva, S., & Birchall D. (2022). From 'business or human rights' to 'business and human rights': what next?, in *Research handbook on human rights and business*. S Deva and (eds), Edward Elgar.
- [26] Orbie, J., Vos, H., & Taverniers, L. (2005). EU Trade Policy and a Social Clause: A Question of Competences? *Politique européenne*, 17, 159.
- [27] *Questionnaire Information requested by the European Commission from the Government of Georgia for the preparation of the Opinion on the application of Georgia for membership of the European Union*. Parts I and II. (April, 2022). Retrieved from <https://docs.rferl.org/ka-GE/2022/04/15/8b1ffa82-e3c2-4cb3-b822-d9b2cb700e28.pdf>, https://www.gov.ge/files/573_81827_881717_QuestionnairepartIIGeorgia.pdf.
- [28] Joint Communication to the European Parliament and the Council. The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership. JOIN/2019/9 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52019JC0009>.
- [29] Joint Communiqué: 17th EU-Central Asia Ministerial Meeting, Dushanbe, 22 November 2021. Retrieved from https://eas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/107666/joint-communiqu%C3%A9-17th-eu-central-asia-ministerial-meeting_en.
- [30] Uvarova, O. (January 21, 2023). Sustainability in Transition: Corporate Respect for Solidarity. *Kharkiv Forum. Wageningen Law Series*, 1. Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4365497> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4365497>.
- [31] *Governance, rule of law and corruption in Eastern Europe and Central Asia: Barriers to holding corporations accountable for human rights abuses*. Business & Human Rights Resource Centre. Retrieved from <https://www.business-humanrights.org/en/blog/governance-rule-of-law-and-corruption-in-eastern-europe-and-central-asia-barriers-to-holding-corporations-accountable-for-human-rights-abuses/>.

Олена Олександрівна Уварова

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри прав людини та юридичної методології
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
e-mail: o.o.uvarova@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0003-3199-7790

Olena O. Uvarova

Ph.D. in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Human Rights and Legal Methodology
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: o.o.uvarova@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0003-3199-7790

Рекомендоване цитування: Уварова О. О. (Не)узгодженість зовнішньої політики ЄС та її вплив на розвиток бізнесу і прав людини у Східній Європі й Центральній Азії. *Проблеми законності*. 2024. Спецвипуск. С. 83–101. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.166.315455>.

Suggested Citation: Uvarova, O.O. (2024). (In)Coherence of the EU External Policy Impact on Business and Human Rights Developments in the Eastern Europe and Central Asia. *Problems of Legality. Special Issue*, 83-101. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.166.315455>.

Статтю подано / Submitted: 10.09.2024

Доопрацьовано / Revised: 06.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 31.10.2024

Опубліковано / Published: 18.11.2024